

धनञ्जयविजयः ।

व्यायोगः ।

नान्दी ।

हरेर्लीलावराहस्य दंष्ट्रादण्डः स पातु वः ।

हेमाद्रिकलसा यत्र धात्री कृत्रत्रियं दधौ [१] ।

स्मरामि परमेशानं सच्चिदानन्दविग्रहम्

चिन्तितो यो हृदा भक्त्या संसारार्णवतारकः ।

जिज्ञासुनां प्रबोधाय श्रीतारानाथशर्मणा

विघमाणि पदानीह व्याख्यान्यन्ते प्रयत्नतः ॥

[१] लीलावराहस्य स्वेच्छामात्रेण धृतवराहमूर्त्तेर्हरेः । दंष्ट्रैव
दण्डः । यत्र दंष्ट्रारूपदण्डे वर्त्तमानेति शेषः । हेमाद्रिः स्वर्गमयगिरिः
सुमेधः स कलस इव यस्याः सा धात्री धरा कृत्रत्रियं कृत्रशोभां,
दण्डोपरि धृतत्वेन, स्वर्गकलसाकारमखनविशेषवत्त्वेन च धरायाश्च-
त्रशोभावत्त्वम् तथा च सुमेधसहिताया धराया अपि साकारैक-
देशदंष्ट्रामात्रेण धारणात् हरेः शक्त्यन्वेषो व्यन्यते ।

अपिच ।

तद्वः प्रमार्ष्टुं विपदः प्रणतार्त्तिहन्त्रा
 न्यस्तं पदं महिषमूर्द्धनि चण्डिकायाः ।
 वैरी यदीयनखरांशुपरीतशृङ्गः [१]
 शक्रायुधाङ्कितनवास्त्रधरप्रभोऽभूत् ॥

अपिच ।

तद्वः सारस्वतं चक्षुः ससुन्मीलतु सर्वदा ।
 यत्र सिद्धाञ्जनयन्ते [२] गुरुपादाब्जरेणवः ॥

[१] वैरी महिषः । यदीयं यस्य पदस्य सम्बन्धि, नखोऽस्त्यस्य कुञ्जादित्वात् रः नखरमङ्गुलं “किञ्चिद्दृढं तथा वाममङ्गुलं महिषो-परीति तद्भानवाक्ये महिषमूर्द्धनि अङ्गुष्ठापणस्यैव प्रतीतेः तस्यांशुभिः अथ च नखरः शीतः भक्तानां तापनिवारकत्वात् योऽंशुरित्यपि ध्वन्यते, परीतशृङ्गः अनेनाङ्गुलस्य आरुण्यं गम्यते अरुणकिरण संसर्गादेव मेघे शक्रायुधस्योद्भवात् । एतद्विशेषणेन देवानामपि दुर्जयमहिषासुरस्याङ्गुलमात्रेणाक्रान्त्या हननात्तस्या विपान्निवारण-मकिञ्चित्करमिति सूचितम् । महिषस्य स्वतः ह्यथात्वात् मेघसादृश्यम्, शृङ्गस्य धनुरावृत्तित्वात् अरुणाङ्गुलकिरणसम्पर्काच्च शक्रायुध-सादृश्यम् ।

[२] सरस्वत्या इदं सरस्वतीप्रसादलब्धं चक्षुः शास्त्रज्ञानम् । सिद्धाञ्जनं योगशास्त्रप्रसिद्धः अञ्जनविशेषः यत्सेवनात् भूतभविष्य-वर्त्तमानं लोकत्रयगतश्च वस्तु प्रत्यक्षं भवति, तदिवाचरन्तीति कथम् ।

[नाद्यन्ते सूत्रधारः [१] ॥]

[सूत्र । समन्तादवलोक्य ।] अहो रमणीयता प्रभातस्य !
तथाहि ।

दाराणां सुरवैरिणो रतिपतेर्मातुस्त्रिलोकीजितः

स्फारत्पङ्कजकोटरोदरजुषो निद्राविरामे श्रियः ।

प्रत्युद्बुद्धमरालपत्रपटहृध्वानप्रबन्धानुगं

भङ्गी मङ्गलगायिकेव सततं प्रोत्कूजति प्राङ्गणे [२] ॥

[पुनः परितोऽवलोक्य ।] अहो रमणीयः शरदारम्भः । यतः ।

सरो हरति मे चेतः प्रोन्मूर्च्छत्यग्रकुण्डलम् । अपि च ।

निष्कम्पा षष्ठिवी सशाङ्गललता, निर्दुर्दिनं चाम्बरं

सुव्यक्तमलतारकेन्दु, सरितः काशप्रसूनाङ्किताः ।

तोयं वीतविषं, [३] सरांसि विकसत्यङ्गानि, शुभ्रा दिशो,

द्रष्टुं सम्प्रदि शारदीं श्रियमिमां मन्ये प्रबुद्धो हरिः ॥

[१] सूत्रधारो बदतीति शेषः एवं सर्वत्र ।

[२] सुरवैरिणो हरेर्दाराणां वनितायाः त्रिलोकीजितोरति-
पतेर्मातुर्जनन्याः । स्फारतां प्रकाशमानतामुपगच्छतां पङ्कजानां
कोटरमिवोदरं मध्यं तज्जुषः सेवमानायाः श्रियः प्राङ्गणे निद्रा-
विरामे निमित्तार्थे सप्तमी तदर्थमित्यर्थः । मरालो हंसस्तस्य पत्र
एव पटहः बाद्यभेदस्तस्य शब्दसमुदयानुगं यथा तथा भङ्गी
मङ्गलगायिकेव कूजति ।

[३] वीतविषम् विगतकालाप्यम् ।

[नेपथ्याभिमुखमवलोच्य] कण्ठ लिखितहस्ताः समायाति ?

[ततः प्रविश्य पुरुषो लिखितमर्पयति]

[सूत्रधारः विस्मय्य वाचयति ।]

“अस्ति प्रशस्तिमहितः [१] श्रीमान् जयदेवः ।

अर्थिप्रत्यर्थिलक्ष्ण्यपराङ्मुखचेतमम् [२] ।

यं पराङ्मुखातां निम्बुः केवलं परयोषितः ॥

यस्य चेतसि निर्व्याजं हृद्यं त्वलकणायते ॥

क्रोधे विरोधिनां सैन्यं प्रसादे कनकोद्ययः ॥

स च प्रसादेन रङ्गमण्डनं नाम नटं समादिशति ।

“इह शरदि विराजहारिजोत्तंसितायाः

प्रथमकिगमनिद्रः श्रीकरास्त्रिष्टवचाः ।

शिशिलयति सुरारिर्योगमिदानुरागं

तदयमखिललोकस्योत्सवः किं पुनर्नः ? ॥

तदिदानीं भवता वीरसाङ्गतं रूपकम् अभिनीय गदा-
धरप्रमुखास्मत्परिषदानन्दनीयेति ।” किं नाम तादृशं रूप-
कम् ? । [स्मृत्वा] आः ज्ञातम् ।

[१] प्रशस्तिः प्रशंसा ।

[२] अर्थिनः याचकाः कार्यनिवेदका वा प्रत्यर्थिना बैरिणः
कार्यनिवेदकप्रतिपक्षा वा तेषां ज्ञेयेषु अपराङ्मुखचित्तमपीत्यर्थः ।

कुलं कविमुनेरस्ति पुत्रान् यत्र सरस्वती ।
 मंशिक्षयति धात्रीव नितान्तं मधुरां गिरम् ॥
 तत्राभवदुपाध्यायो नारायणसमाह्वयः ।
 जितवादिसहस्रौघः प्राप वादीश्वराभिधाम् ॥

अपि च । कृतसंन्यसनात् [१] प्रयच्छतो-
 ऽप्यभयं भूतगणाय योगिनः ।
 निजमण्डलभेदशङ्किनो
 भयमेकस्य रवेरभूद्यतः ॥

तत्सूनुः काञ्चनो नाम समस्तगुणवज्जभः ।
 गोष्ठीशालेव [२] विद्यानां यस्य जिज्ञा विराजते ॥
 तेन कृतो धनञ्जयविजयो [३] नाम व्यायोगोऽभिनेतव्यः ।
 [निपथ्याभिमुखमवशोक्य ॥ कः कोऽत्र भोः ?

[१] कृतसंन्यसनात् कृतसर्वविहितकर्मत्यागात्, भूतगणेषु अ-
 भयं प्रच्छतः ददतोऽपि यतः यस्मात् सकाशात् रवेः भयमभूत् । किं
 तद्भयम् ? इत्यपेक्षायां विशिनष्टि निजमण्डलेत्यादि । योगिनो हि
 सूर्यमण्डलं भित्त्वा ब्रह्मलोकं गच्छन्तीत्यागमप्रसिद्धम् ।

[२] गोष्ठीशाला सभाऽऽहम् ।

[३] धनञ्जयस्य विजयमधिकृत्य कृत इत्यर्थे तदधिकृत्य कृते
 ग्रन्थे इत्यण् तस्याख्यायिकायां वा लुक् तद्विजयकृति प्रकृतिसिद्धत्वं
 मिति बोध्यम् । व्यायोगो रूपकरूपनाटकभेदः ।

[प्रविश्य पारिपार्श्विकः] भाव ! कों शिप्रोओ [१] ।

[सूत्रधारः ।] आङ्गयतां धनञ्जयविजयाभिमयकुशलो नट-
वर्गः ।

[पारिपार्श्विकः ।] तथा । [इत्युक्त्वा निष्क्रान्तः ।]

[सूत्रधारः । प्राचीमवलोक्य स्थित्वा]

चिरमज्ञातः समयवशात् कोऽपि तेजसो निचयः ।

प्रकटीभवति विवस्वानेष किरीटीव समयमुत्तीर्णः [२] ॥

[ततः प्रविशति विराटामात्मेन सहार्जुनः ।]

[अर्जुनः । सात्साहम्] अनुकूलं देवं लक्ष्यते ।

यतः । या लतान्विध्यते सैव रुग्णा सम्प्रति पादयोः ।

कुरुराजोऽभियातव्यः स्वयमेव समागतः ।

[सूत्रधारः । सहर्षमवलोक्य ।] अग्रे परिगृहीतार्जुनवेषः

श्यामलकः प्रवृत्तस्तदहं पात्रान्तराणि प्रगुणदायमे ।

(इति निष्क्रान्तः प्रस्तावनः)

[१] कोनियोगः इति स० कथ्यतामिति शेषः ।

[२] समयवशात् कालवशात् प्रतिज्ञावशाच्च चिरमज्ञातः
अदृश्यः । समयं रात्रिकालं प्रतिज्ञातकालञ्च ।

[नायकः । सहर्षम् ।]

गोरक्षं सकलशास्त्रवमानभङ्ग-

स्तोषो विराट्पतेरुपकारिणश्च ।

पर्याप्तमेकमपि [१] यत् समरोत्सवाद्य

सर्वं तथा मिलितमत्र ममैव भाग्यैः ॥

अपि च । सा मनोरथसम्पत्तिः स एष हि महोत्सवः ।

निर्वापयन्ति यद्द्वैरं परिपन्थिषु मानिनः ॥

[अमात्यः ।] देव ! नेयं मेग्रामस्य भूमिः [२] ।

निर्दग्धकालकेयस्य निवातकवचहिषः [३] ।

कौरवास्ते कियन्नात्रं रणाराधितपूजिनः ॥

[नायकः ।] माधु सुयोधन ! माधु !

यत् पूर्वजैरधिगतं भुजविक्रमेण

तत् प्राप्य राज्यमखिलं कपटाक्षट् तत्रा [४] ।

गाः माम्प्रतं हरमि भिक्षु इव त्वयाद्य

सापत्रपः कुलगुरुर्विहितो विधुर्नः ॥

[१] एकमपि एतेषां गोरक्षणादीनामेकैकमपि पर्याप्तं सम-
र्थम् अत्र विषये तत् तद्वृन्दमैव मिलितम् ।

[२] नेयं तव योग्येति शेषः ।

[३] कालकेयनिवातकवचादयोऽसुरभेदाः ।

[४] क्लृप्तद्यूतव्यवहारेण भिक्षुः स्तम्भभेदः ।

[अमात्यः ।] देव ! सुयोधनचरित्रेण शशिनोऽवनतं शिरः ।

चरित्राणि तवैवाद्य कुर्वन्तु परमोन्नतम् ।

[नायकः । विचिन्त्य,] कथमयं नगरसमीपे क्षिप्तसमरोपक-
रणानयनाय प्रहितः, प्रतिपन्नसारथ्यश्चिरयति कुमारः ?

[ततः प्रविशति विराटकुमारः ।]

[कुमारः ।] देव ! अनुष्ठितस्तंवादेशस्तदारोहत्वाद्युष्मान्

[नायकः । कृतसन्नाहो रथमारोहति]

[अमात्यः सर्वस्मयं नायकमवलोक्य ।]

विरचितसमरोचिताङ्गभूषः

परिहितभ्रूषितवेष एष भाति ।

जलधरनिकरोपरोधशून्यो

रविरिव राजसुतः शरत्प्रचण्डः ॥

[पुनर्निपुणमवलोक्य ।]

हेषन्ते यज्जितजलधरध्वानमेते तुरङ्गा

भूमिं पादैर्यदपि च सुहृदक्षिणैरालिखन्ति ।

यानौत्सुक्यं यदपि चलनाद्बालधैर्यञ्जयन्ति

त्वद्दोर्दण्डद्वितयवशगा तत् समग्रा जयश्रीः ॥

[नायकः ।] अमात्य ! वयमिदानीं गाः प्रत्यानेतुं प्रस्थिताः

सः, त्वं गोहरणोद्दिग्गं पौरजमं समाश्रासय ।

[अमात्यः ।] यदादिशति देवस्यथा करोमि [इति निष्क्रान्तः]

[नायकः । कामागं प्रति ।] यात्रया गमन् दूरे गावस्ता-
वन्नोदयाश्वान् ।

[कामरस्यथा करोति]

[नायकः । रथवेगं निरूप्य]

आलिङ्गन्तो वसुधां निजखुरदलितामिवासुनेतुममी ।
वदनविगतचरणा इव संलक्ष्यन्ते जवाद्दयाः ॥

अपि च ।

विच्छिन्ना रथचक्रपट्टतिरिथं हेलाश्रुतैर्वाजिना—
मायान्तीव जत्रेण सस्यखममी मार्गस्थिताः श्वाखिनः ।
खेदं पादतलाघातेरिव पुरो गन्तुं गतो नेहते [१]
वाहानामनुकूलमारुतभरोद्धृतोऽपि धूलिभ्रजः ॥
[नेपथ्याभिमुखदवलोक्य ।] रेरे गोपाला ! अलं विषादेन ।
तथाहि ।

सिञ्चन्तः करुणारसेन हृदयं यावन्न वत्सा अमी
मातुर्मार्गविलोकनव्यसनिनो मुञ्चन्ति हम्बारवान् ।
याचन्ते नहि यावदेव शिशवः पातुं पयो नोत्सुका-
स्तावद्गाव इहेत्यवेत भवतां चेतोऽम्बरः श्वाभ्यतु ॥

[१] पादतलाघातादिव खेदं गतः सन् पुरो गन्तुं नेहते इत्यन्वयः ।

[नेपथ्ये महाप्यसाधो [१] ।]

[कुमारः ।] आयुष्मन्नमदूरे कुरुवलम् । यतः ।

वाजिप्राजरवुराभिघातदलितक्षीरजोभिः पुरः

सान्द्रैर्जीर्णकपोतकण्ठरुचिभिर्योभेदमासीर्यते ।

किं वाक्येन करीन्द्रगण्डविगलहानास्त्रुधारागणा-

भोगं संप्रथयन्त्यमी परिमलप्रोद्गारिमन्दानिलाः ॥

[नायकः ।] सुव्यक्तं कुरुवलम् ।

तथाहि । व्याधूतचामरमुदसमिततातपत्र-

मुत्क्षिप्तकुन्तभयविद्रुतपत्रिचक्रम् [२] ।

एतद्वलं कुरुपतेर्भरपूर्यमाण-

शङ्खध्वनितसदरण्यमृगं पुरस्तात् ॥

[बाहू प्रति सोत्साहम् ।]

कान्तारक्षितिषूपधानविषये [३] यद्भूलिभिर्धूसरौ

पाञ्चालीपरिरम्भनिर्भररसास्वादेऽपि यद्वक्षितौ ।

यत् कान्ताजनयोग्यदन्तवन्धैरावेष्टितौ निस्त्रयं

तद् बाहू ! स्मरतं चिराय पुरतस्त्रिष्ठन्त्यमी वैरिणः ॥

[१] महाप्रसादः । स० ।

[२] पत्रिचक्रं पक्षिसमूहः भरेण वेगेन पूर्यमाणः ।

[३] उपधानं शिरोवस्थापनोचितपदार्थविशेषः (बालिशः) ।

[नेपथ्ये ।]

धृतधगुरिव दर्पः साहसस्येव मूर्त्तिः
 म पटुरिव [१] रसोऽयं विग्रही वीरनामा ।
 दधदिव जयलक्ष्मीं सन्निधौ चापवल्ली—
 मगणितकुहराजः कोऽद्यमेकोऽभ्यपैति ? ॥

[उभो षट्पातः ।]

[कुमारः ।] आयुष्मन् ! कस्येदमुदारं वचनम् ?

[नायकः ।] अस्मत्प्रथमगुरोः शारहतस्य ।

[पुनर्नेपथ्ये ।]

द्वन्द्वाह्वाराधितगुलपाणिः
 म पाण्डवः खाण्डव[२]तर्पिताग्निः ।
 ज्याघातजातः किण्वसन्निर्वशः
 करद्वये यस्य परस्य पुंशः ॥

अपिच । गलितनिखिलशस्त्रं वाङ्मात्रावशेषं
 द्विशुणिततररागं यं निरीक्ष्य स्मरारिः ।

[१] विग्रही मूर्त्तिमानिव अतएव पटुः कार्यसमर्थः ।

[२] खाण्डवनामवनदाहनेन सन्तोषित वक्रिः । तदुत्सोर्त्तनेन
 चास्य सेन्द्रदेवतादिजयकर्तृत्वं स्मर्यते ।

विहितकपटरूपः साहसकृष्टचेता [१]

नयनसभिललाटं दर्शयामास सद्यः ॥

व्यक्त एवायमर्जुनः । तथाहि

हेलोल्लङ्घितवारिधिर्जन्तकजाबिम्बेषशुभ्यन्मनः—

कौशल्यासुतदन्यपानसुपटुर्गं स्नांशुमन्मण्डलः [२] ।

निर्द्ग्धाखिलराक्षसेश्वरपुरः सौमित्रिमंजीवन

प्रात्खातौषधिपर्वतोऽस्य मरुतः पुत्रो ध्वजो वर्त्तते ॥

[उभो शृणुतः ।]

[कुमारः ।] आयुष्मन् !

कृतवीररसोद्रेकैः तैर्दर्भीर्गर्भितैः पदैः ।

त्वयि पुत्र इवात्यर्थं पक्षपातं व्यनक्ति कः ?

[नायकः ।] कुमार ! किमित्युच्यते पुत्र इवेति ननु पुत्र

एवाहमाचार्य्यस्य ।

[नेपथ्ये ।]

द्वर्णं कर्ण ! धनुर्गृहाण समरे शारद्वतस्त्रग्रणी-

भारद्वाज ! भृगूद्गृहादधिगतान्यस्त्राणि संश्लिष्य [३] ।

[१] मायया कृतकिरातवेशः साहसमुत्साहस्तेन हृतचित्तः ।

[२] जातमात्र एव हनूमान् सुर्ध्वविम्बं विम्बंफलं मत्वा ग्रसितु-
मुपचक्षामेति पुराणप्रसिद्धम् ।

[३] संश्लिष्य अनुशीलय स्मरेत्यर्थात् ।

द्रौणे ! नन्दय कौरवक्षितिपतिं पुत्रस्तथा शान्तनोः
मंधक्ते समरोचितं पुररिपोः शिष्योऽयमास्तेऽगतः ॥

[नायकः । सानन्दम्] सोऽयं कुरुराजः सेनायां सन्नाहयति[१]
योधान् ।

[कुमारः ।] देव ! सारथिना परबलयोधाः स्वरूपतो
वीर्यतश्च ज्ञातव्याः ।

[नायकः ।] पश्यैनं भुजग[२]ध्वजावेदितकौटिल्यम् ।
यस्येन्दुवंशकलहप्रथमाङ्गुरस्य
सौजन्यगन्धमपि यस्य न वेत्ति चेतः ॥
आ जन्मनो विषजलाग्निमुखैरुपायै-
रस्मान्निकार[३]निरतः कुरुराज एषः ॥

[कुमारः ।] कोऽयं ततो दक्षिणतः ? ।

[१] सन्नाहयति युद्धार्थमुद्योजयति ।

[२] भुजगाकारो ध्वजस्तेन वावेदितं कौटिल्यं यस्य ।

[३] इन्दुवंशश्चन्द्रवंशस्तत्रत्यन्तपाशामित्यर्थः कलहस्य परस्परं
विरोधस्य प्रथमाङ्गुरस्य आद्यवीजप्ररोहस्वरूपस्य यस्य दुर्योधनस्य
चेतः सौजन्यगन्धम् सृजनतालेषुमपि न वेत्ति । अस्माकं निकारः
दुःखोत्पादनम् तत्र निरतः आसक्तः ।

[नायकः । सास्त्रर्थम्]]

रोषोत्कर्षकषायितोत्त्वणदृशोऽप्यग्रे हिडिम्बद्विषः
पाञ्चालीहृदयस्थलात् सरभसं लज्जादुकूलाञ्चलः ।
निर्मोक्तः फणिनस्तनोरिव बलाद्येनावकृष्टः पुरा
मोऽयं साहसिकाग्रणीस्तनुरथे दृशासनस्तिष्ठति [१]॥

[कुमारः ।] किमतः परं साहसम् ? ।

[नायकः ।] इतः पश्य । [सप्रणामम्]

प्रतिफलितरत्निप्रभावितानः
स्फुरदुरुकाञ्चनवेदिसूचितेज्यः [२] ।
दधदुपनिषदः श्रियं समग्रां
प्रथितयशा गुरुरेष कौरवाणाम् ॥

[कुमारः ।] महानुभावः खल्वेष लन्द्यते ।

[१] रोषोत्कर्षेण क्रोधातिशयेन कषायिते रक्ते उत्त्वणे उत्कटे दृशौ नेत्रे यस्य हिडिम्बद्विषः हिडिम्बराक्षसहन्तरपि भीमस्याग्रे सरभसं सबलात्कारम् । तनुरथे खल्पप्रमाणरथे तिष्ठति ।

[२] स्फुरन्त्या दीप्तया उर्व्या साहत्या काञ्चनवेद्या सूचिता इत्या सम्मानना यस्य । प्रतिफलिता काञ्चनवेद्यां प्रतिविम्बिता या रवि-प्रभा सैव वितानमुल्लोचमिव यस्य तादृशम् । उपनिषदः अस्त्रविद्या-रहस्यस्य श्रियं दधत् धारयन् । एषः कौरवाणां गुरुः शिष्ययिता द्रोणाचार्यः ।

[नायकः ।] इतः पश्य ।

योऽयं ललाटतटमण्डितचण्डचूडः
मंलन्त्यते स्वयमिव त्रिपुरप्रमाथी [१] ।
मूर्त्तोऽस्त्रवेद इव दुर्विषहः परेषां
पुत्रो गुरोः पुनरयं दयितः मया मे ॥

[कुमारः ।] पुनरावेदय ।

[नायकः ।]

येनोच्चैर्ध्वं जमिषतः कनस श्वारोपितो धनुर्वेदः ।
कनककमण्डलमण्डितरथवंशो भाति गुरुरेषः [२] ।
[कुमारः ।] कोऽयं कुरुराजसन्निधौ समरार्थीव दृश्यते ? ।

[नायकः सामर्षम् ।]

मूलं सुयोधनकृताखिलदुर्नयानां
यद्दोर्वलं, भृगुकुलोद्दहगूढशिष्यः ।

[१] चण्डा उग्रा चूडा शिरस्यजटाभेदः । स्वयं त्रिपुरप्रमाथी
शिव इव दुर्विषहः सोऽमशक्थः अनिवार्य इत्यर्थः गुरोः प्रोणस्य
पुत्रः अश्वत्थामा ।

[२] एष कृपाचार्यः तस्य कनककमण्डलमण्डितरथवंशं भारते
प्रसिद्धम् ।

मोऽयं प्रसन्नबलसूदनदत्तशक्तिः

सुतात्मजो निजकुलानुचिताभिमानः [१] ॥

[कुमारः । सोपहासाम्] नन्वेष घोषयात्रायां विदितप्रभावः

[२] । क ष ध्वजः ।

[नायकः । सप्रणामम् ।]

अन्याङ्गनापरिहृतिप्रणयेन कीर्त्त-
वालिङ्गितो धवलया पलितच्छलेन !

द्वन्दाहवप्रकटनिर्जितजामदग्न्यो

देवव्रतः पृथुयशाः स पितामहो नः [३] ॥

[१] भृगुकुलोद्भवस्य जामदग्न्यस्य गृह्णिष्यः आत्मनः क्षत्रियत्व-
मपङ्गवानेन ब्राह्मणत्वं प्रख्याप्य ततोऽस्त्रविद्या कर्मेनासादितेति
भारतप्रसिद्धम् । प्रसन्नेन स्वदेहोत्कर्त्तनेनापि सहजकवचकुण्डलस्य
दानेन परितुष्टेन बलसूदनेन इन्द्रेण दत्ता शक्तिः एकपुरुषघातिनी
अस्त्रविशेषो यस्मै । तत्कथा च वनपर्वणि ३०६ अध्याये ।

[२] सूतपुत्रं जिघांसन्तः समन्तात् पर्यवाकिरन् ।

अन्येऽस्य युगमच्छिन्दन् ध्वजमन्ये न्यपातयन् ॥

इत्युप्रकम्य । ततो रथादवज्ञुत्य सूतपुत्रोऽसिचर्मभृत् ।

विकर्णरथमास्थाय मोक्षायाश्चाननोदयत् । म, भा, व, घो

[३] अन्यस्या अङ्गनायाः स्त्रियाः परिहारिण यावज्जीवं तस्य
ब्रह्मचारित्वात् यः प्रणयः सापत्न्याभावेन प्रेमाधिक्यं तेनैव हेतुना,

सृत ! त्वरय त्वरय तुरगान् ।

नेपथ्ये ।

वैमानिका इमे व्योम्नि समरालोकनोत्सुकाः ॥

बाहमारमिदानीं त्वं प्रदर्शय धनञ्जय ! ॥

ततः प्रविशति विद्याधरसहित इन्द्रः प्रतीहारी च ।

[इन्द्रः । साश्चर्यम् ।]

वाक्कन्होऽपि गहनो बह्वभिर्बन्निनो विहीनमामथैत्रः ॥

किमुतानेकैर्बन्निभिः क्ररास्त्रनिपातदारुणः समरः ॥

पुनः सविस्मयम् ।

एको रथी प्रतिरथाम्बु निरस्तसंख्याः

कर्णादयः सुचिरराज्यमदेन दृष्टाः ।

वसस्तथाष्पहह निग्रहणं [१] प्रतिष्ठः

मत्त्वं हि नोजिततरं विमृशत्यपायम् ॥

कुमारः । [पुरोऽवलोक्य] देव ! कुरुपतिरेवागच्छति ।

धवलया शुभ्रया कीर्त्यैव पलितच्छलेन जरसा केशादि शैलप्रव्याजेन
आलिङ्गितम् । इन्द्राहवे देरथे युद्धे प्रकटं सप्रकाशं निर्जितः जाम-
दग्नेत्रा येन । तत्कथा च उद्योगपर्वणि अम्बोपाख्याने १८५ अध्याये ।

[१] प्रतिकूलो रथो येषां प्रतियोद्धारः । निग्रहणं युद्धम् ।

नायकः । पूर्णास्त्रिं मनोरथाः ।

[ततः प्रविशति रथारूढो दुर्योधनः]

दुर्योधनः । [नायकं विलोक्य सामर्षम्]

वनवासपरिक्षेपात् किं निर्विषोऽसि [१] जीवने ।

यदभीरेक एव त्वमनेकैर्दुःखमुद्यतः ॥

नायकः । [सोपहासम्]

एको निवातकवचान् सह कालकेयै-

र्भस्मीचकार, भगिनीमहरच्च शौरेः ।

एकेन खाण्डववनं जुहुतेऽनले च

पार्थस्य नाभिनव एष रणेपु पन्थाः [२] ॥

दुर्योधनः । अलमेतैरुपहामैः । उपस्थितो निकषोप-

लोपमः संग्रामः ।

नायकः । [सहासम्]

अपसर कुरुनाथ ! द्यूतमन्यादृशं तद्-

द्रुपदवृत्तिपुत्री यत्र दासीकृतासीत् ।

[१] जीवने निर्विषः वैराग्यं प्राप्तः ।

[२] अहमित्यनुक्त्वा पार्थत्वेनात्मनामकीर्त्तनं गर्वसूचनार्थम् । नि-
वातकवचकालकेयादैत्यभेदाः तद्युद्धकथा च भारते वनपर्वणि १७२
अध्याये । शौरेः कृष्णस्य भगिनीम् सुभद्राम् ।

इह हि शरशलाकापातपूर्वं [१] सगर्वं

प्रतिवृपतिशराक्षैः क्षत्रियद्यूतकेलिः ॥

दुर्व्योधनः । [सामर्षम्]

करिवदनवलयभूषितकरश्चिरत्यक्तकार्मुकाभ्यासः ।

नर्त्तनशालां प्रविश प्रवीरपुरुषोचितो हि संग्रामः ॥

कुमारः । [सौल्लगढम्] आर्य्येनं चिरपरित्यक्तकार्मुकाभ्यास

इत्यभिधत्से तद्युक्तम् ।

संक्रन्दनप्रहितखेचरवर्गबद्ध-[२]

युष्मत्कृपाकुलनिजाग्रजशासनेन ।

भीमानुजेन विहिता शरपञ्जरश्री-[३]

नीलोकिता हि भवता वृप ! विङ्गलेन ॥

[१] शरा एव शलाका द्यूतसाधनवस्तुभेदास्तेषां पातपूर्वं क्षत्रिय-
याणां द्यूतरूपः केलिः । प्रतिवृपतिशराक्षैः विरोधिन्वृपवाणरूप-
पाशकैः । अतएव तस्मादन्यादृशत्वमस्य द्यूतस्यातोऽपसरेत्यर्थः ।

[२] प्रियदर्शी महाबाहो धातुंराष्ट्रो महाबलः ।

गन्धर्वैर्ऋयते राजा पाथां ! स्तमनुधावत ॥

दुःशासनो दुर्विषहो दुर्मुखो दुर्जयस्तथा ।

बद्धा ऋयन्ते गन्धर्वैराजदाराश्च सर्वशः ।

इति महाभारते वनपर्वधोषयात्रापर्वणि ।

[३] स तानुत्पतितान् दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।

विद्याधरः । देव ! प्रौढः खलेष वत्सः ।

इन्द्रः । राजपुत्रो ह्ययम् ।

दुर्योधनः । सूत ! अलं विप्रजनोचितवाक्कलहेन विष-
मेयं भूमिः, रथमञ्जारोचितां भवमवतराम ।

नायकः । यदभिरुचितं कुरुपतये ।

(इति निष्क्रान्तौ)

विद्याधरः । [नायकरथं निर्दिश्य] देव !

त्वन्नन्दनस्य नन्दनवाजिराजिञ्जरक्षतक्षुण्डरजःपताकाः ।

विपक्षवक्षोऽरणिमन्थनोत्थप्रतापवक्त्रेरिव धूमलेखाः [१]॥

इन्द्रः । भद्र ! महाकविरसि ।

विद्याधरः । देव ! निकटगते किरीटिनि प्रवृत्तः कोना-
हलः कुरूणाम् । तथाहि

महता शरजालेन समन्तात् पर्यवारयत् ।

ते बद्धाः शरजालेन शकुन्ता इव पञ्जरे ।

इति महाभारते वनपर्वधोषयात्रापर्वणि ।

[१] विपक्षस्य शत्रोः वक्ष एवारणिः अग्निमन्थसाधनकामुभेदः

तस्य मन्थनेन घर्षणेन उत्थस्य उत्थितस्य प्रतापवक्त्रे धूमलेखाः
भ्रमश्रेण्य इव रजः पताका लक्ष्यन्ते इति शेषः ।

हेषाघोषैर्हरीणां जितघननिनदैर्दृष्टैः कुञ्जराणां
ज्याघातोत्थैर्निनादैः पटुपटहरवैर्मर्द्दलोद्दामशब्दैः ।
प्राप्तैः कर्णोपकरणं मदगजनिवहस्कन्धघण्टाप्रणादैः

शृङ्गाराय [१] त्वरन्ते त्रिदशमृगदृशो वीरवर्गानुरक्ताः ॥

प्रती । देव ! गण कोलाहलमेतत् जलं वि पउत्तं, कुरुबलं
पञ्चहिआतस्य तुह उत्तस्य अहिमहं प्रचलिदम् । देव ! पेक्ख
आकणाकट्टिअकठिणफग्गुणकोदण्डमहणिससरन्तमरणिअरे-
हिं केवि खण्डिदगत्ताओ, केवि भग्गकोदण्डाओ, केवि
पमुड्ढिदमीसकाओ, केवि णिभिण्णत्ताओ, केवि भग्ग-
भुजाओ, केवि विक्खदबक्खत्थलाओ, कुरुबले भटा दी
सन्ति [८] ।

इन्द्रः । [सहर्षम्] छतहस्तः खल्वेष वक्तः ।

[१] कर्णोपकरणं श्रवणान्तिकं शृङ्गाराय नेपथ्यकरणाय ।

देव ! न कोलाहलमात्रं जन्यमपि (युद्धमपि) प्रवृत्तं, कुरुबलं
प्रत्यभियातस्य तव पुत्रस्य अभिमुखं प्रचलितम् । देव ! प्रेक्षस्व ।
आकर्णाकट्ट-कठिन-फाल्गुन-कोदण्डमुखनिःसरच्छरनिकरैः केऽपि
खण्डितगात्राः, केऽपि भग्गकोदण्डाः, केऽपि प्रमोदितशीर्षकाः, केऽपि
निर्भिन्ननेत्राः, केऽपि भग्गभुजाः, केऽपि विद्वत्तवत्तःस्थलाः कुरुबले
भटा दृश्यन्ते स० ।

विद्याधरः । देव ! पश्य पश्य ।

सुञ्चद्भिर्मदवारि वारणगणैर्मैघाधितं, कार्मकै-
रेतैः शक्रशरामनाधित, मधश्कृतैः शिलीन्ध्राधितम् ।
खट्वाताधितमस्त्रघट्टनमद्भूतस्फुल्लिङ्गैः, स्फुरन्-
नाराचैरशनाधितं, रणभवा मैत्र्यैर्नभस्याधितम् [१] ॥

अपि च । त्वत्पत्रमुक्त्वा विशिखैरशनिप्रकाशै
रामूलनूननवकेतककान्तदन्ताः ।
तामावमन्मदधारकपोलभागाः
मम्पादयन्ति करिणाः करिणीभ्रमं नः [२] ॥

इन्द्रः । [सतोषम्]

हरान्तेवामिनस्तस्य कान्तकेयान्तकस्य च ;
यदनाथमनाथस्य का स्नाघा कौरवैर्जितैः ।

[१] मेघैश्चिवाचरितं सर्वत्र कर्त्तुरूपमानात् क्वचि भावे क्तः ।

नभस्यः भाद्रपदमासः ।

[२] केतक्याः पुष्पं केतकं तदिव कान्ता शुभ्रत्वात् दन्ता येषाम्
त्रासेनावसन्ना विलुप्ता मदधारा दानजलसन्ततिर्यच तादृशः
कपोलभागो येषामतएव दन्तमदयोः राहित्यात् करिणीभ्रान्तिः ।

प्रतीहारी । पेक्खद् देवो ।

बाणप्रलूणमश्रवारणगेरगेर

णाणामिराहिमुहदत्तगहीरतुण्डा ।

एमा पणच्चिदकराङ्गुलि कण्ठदिद्धं

रत्तामश्रं पिबद् कावि पिमाश्रकणा [१] ॥

विद्यधरः । देव ! पश्य ।

एते मत्तमतङ्गजाः प्रजविनः श्वासाकुलाघोरणाः

स्फूर्जच्चन्द्रकिवर्हभारकलितोद्दण्डध्वजश्रेणायः ॥

कुप्यन्वत्करवज्रपातचकितप्रभ्रान्तपृष्ठीधर

व्यूहभ्रान्तिमुटच्चयन्ति नितरां त्वत्पुत्रविद्राविताः । २ ॥

[१] वाणप्रलून मदवारण ग्रन्थि ग्रन्थि

नानाशिराभिमुखदत्त गभीरतुण्डा ।

एषा प्रणर्त्तितकराङ्गुलि, कण्ठदिग्धम्

रत्तासवं पिबति कापि पिशाशकन्या स० ॥

मदप्रधानोवारणः मदहस्ती ग्रन्थिग्रन्थो प्रतिसन्धिस्थानम् ।

तुण्डमाननम् प्रणर्त्तिताः कराङ्गुलयो यत्र तद्यथा तथा, कण्ठदिग्धं
लिप्तकण्ठं रक्तं रुधिरमासवमिव तत् पिबति ।

[२] श्वासाकुला गजानां प्रजनित्वात् श्वासव्यया आघोरणाः इस्ति
पक्षा येषां चन्द्रकी मयूरस्तस्य वर्हः पुच्छस्यचन्द्रकं तद्दारेण कलिता

इन्द्रः । [सहस्रं पश्यति]

प्रतीहारी । देव ! पेक्ख पेक्ख ! गिरन्तरविकित्तबाणणि-
उरम्बपरिक्खदगअणररुहिरपाणमंतप्पिदाओ साङ्गबादोत्तरं
जादुहाणजोइणीओ अहिणन्दन्ति तुह उत्तस्स बिअअं [१] ।

इन्द्रः । जय एव तर्हि, सत्याशिषस्ताः ।

विद्याधरः । [विभाव्यं] देव ! महद्दुयुद्धं वर्त्तते । पश्य पश्य ।

वपुषि भटकरोटिन्यस्तकीलालसिन्धुं

द्विरदकरमृणालैर्योगिनीभिर्निपीय ।

समरविजयिने यद्बाहुमुद्यम्य भूयः

प्रकटितपरितोषं स्वस्तिवादोऽभितेने [२] ॥

युक्ता उदग्धा दीर्घवंशदग्धा ध्वजश्रेणयः येषाम् । उदञ्चयन्ति उत्था-
पयन्ति जनयन्तीत्यर्थः ।

[१] देव ! प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व निरन्तरविक्रिप्तवाणनिकुरम्बपरि-
क्षतगजनरुधिरपानसंतर्पिताः साधुवादोत्तरं यातुधानयोगिन्यः
अभिनन्दन्ति तव पुत्रस्य विजयम् । स० । यातुधानाराक्षसास्तत्
सहिता योगिन्यः देवीगणभेदाः ।

[२] भटानां करोटिः मस्तकास्थिभेदः । तत्र न्यस्तं कीलालं
रुधिरं सिन्धुं बाहुल्यात् नदीं समुद्रमिव वा द्विरदानां करा मृणा-
लानि श्वभ्रवत्त्वात् तैः निपीय । स्वस्तिवादः आशीर्वादवाक्यम् ।

अपिच ! भुग्नभूयगलैः क्रुधा समधिकस्फारारुणाक्षैः क्षणात्
स्वेदाम्भःपटलप्रमृष्टतिलकैर्दृष्टाधरोष्ठैरपि ।
दृष्टशङ्खभिरुत्पतद्भिरभितः मंकीर्णमालक्ष्यते
त्वत्पुत्रास्त्रनिष्कृत्तवैरिसुभटश्रेणीशिरोभिर्विद्यत् ॥

! पुनः सविस्मयमालोक्य] देव ! पश्य ।

कोऽप्येष खण्डितशिरा विकमन्मुखश्रीः
प्रारब्धताण्डवविधिः सुरकामिनीभिः ।
आलोक्यते निजकराभिनयानुरूप-
व्यापारितेक्षणनिवेदितसत्त्वसारः [१] ॥

इन्द्रः । [तर्हर्षम्] किं किं पश्यामि दोलायितं मनः ।

माथाविंभः कुरुबलैः सह युध्यमानं
कुन्लीसुतं रणाशिरस्यसहायवीरम् ॥
तद्देरिवीरवरणेषु तथात्र नूनं
सापत्न्यप्रसम्भ्रमकलिं सुरकामिनीनाम् [२] ॥

विद्याधरः । एवमेतत् । [अन्यतोऽवलोक्य] देव ! पश्य पश्य

[१] सत्त्वसारः बलाधिक्यम् ।

[२] सापत्न्या भावस्तत्र सम्भ्रमेण अहमेवास्य उपभोग्या भवेयं
नान्येति जातसम्भ्रमेण यः कलिः कलहः तद्य । एतयोर्मध्ये किं किं
पश्यामीति गद्यस्येन किं पदेन प्रक्षिप्तं कर्मविशेषितम् ।

दूरात् प्रोत्साय्यमाणापरशरनिकरज्ज्वालकीलाभिघात
प्रभ्रश्चहाजिवर्गभ्रमणनियमनव्याकुलव्रध्नसूतः ।

लेढि पौढो ज्जताशः कृतलयसमयाशङ्कमाकाशवीथिं
गङ्गासूनुप्रसुक्तप्रथितज्जतवहास्त्रानुभावप्रसूतः [१] ॥

प्रतीहारो । देव ! अङ्घ्राणं वि णिअडवत्ती भन्नाणओ
एसो ज्जदासणो ।

विद्याधरः । भद्रे ! मा भैषीः किं नामेदं किरीटिनः ।

पश्य पश्य ।

नीलैः कालाञ्जननिभतमःसौमलिप्रान्तरिचै-
र्विद्युद्दामद्युतिधवलिताशेषदिक्चक्रवालेः ॥

धीरध्वानैः कलभकनिभैः स्थूलधाराः सृजद्भि-
र्मैघैर्नीतः प्रलयमनलो वारुणास्त्रप्रसूतैः ॥

इन्द्रः । महानुभावः खल्वेष वत्सः ।

[प्रतीहारी ॥] देव सम्पदं राहासुदेण भुजङ्गमत्थं पउत्तं
आलोलजीह्वजुअलकरालमुहणीसरन्तगरलधूमलेहाकरखिद
फखारअणकिरणमालाविडखिदसुरकोअण्डाओ विहलि-

[१] प्रौढः उदीप्तः । गङ्गासूनुर्भीष्मः ज्जतवहास्त्रम् आप्तयास्त्रं
तस्यानुभावः प्रभावस्तेन प्रसूतः जातः ज्जताशः वज्रिः आकाशवीथिं
गगनपथम् लेढि ज्वालया स्पशति ।

दमअलपुह्वीवलआओ पेक्खणमेत्तदग्घमहामहीरुहाओ
अपसरन्ति सप्पाओ । [१]

विद्याधरः ।

दीर्घैः मज्जनशख्यवन्मुकुन्तितैश्चित्तैः खलानामिव
व्याजैर्योगिजनैरिवाम्बरतलव्याप्तैर्नमत्स्वस्तिकैः ।

रत्नोद्गामिकरोज्ज्वलैर्वृत्तिवत्स्वर्गस्थवद्भोगिभिः

राधेयास्तभुजङ्गमास्त्रजनिर्तैर्दिकचक्रमाक्रम्यते [२] ।

इन्द्रः । खाण्डवदाहे कृतवैराः किं दशन्ति सर्पाः ॥

विद्याधरः । अलं विषादेन अर्जुनेन प्रयुक्तं गारुडम-
स्त्रम् । पश्य पश्य ।

पदाघातनिपातमारुतभरात् प्रोत्क्षिप्तपृष्ठीधरा-
श्चन्द्रदृष्टविशालभोगभुजगाः सूर्योपकण्टस्रग्ः ।

[१] देव ! साम्प्रतं राधासूतेन भुजङ्गमास्त्रं प्रयुक्तम्, आलोल-
जिह्वायुगलकारालमुखनिःसरदूरलघुमलेखा करम्बितफणारत्नकिरल-
मालाविडम्बितसुरकोदण्डाः विह्वलितसकलपृथिवीवलयः प्रेक्ष्य
मात्रदग्धमहामहीरुहाः अपसरन्ति सर्पाः । स०

[२] स्वस्तिकमासनभेदः कुण्डल्याकारेण महद्वलाधिष्ठानञ्च ।
अम्बरतलं व्याप्तं यैः निष्ठास्तस्य परनिपातः । योगिजनैर्योगसिद्ध्या
लाघवप्राप्त्याऽम्बरगमनं योगशास्त्रप्रसिद्धम् । सर्पदेहः सुखादि-
भोगश्च भोगः तद्वद्भिः ।

मन्तोषं जनयन्त्यमी कुलगुरोस्तीक्ष्णस्तथा सारथे --

मन्ये वैरिवृषप्रमाथविकसद्विक्रान्तयः पक्षिणः [१] ॥

इन्द्रः । [सहर्षम्] ततस्ततः ।

प्रतीहारी । एषो सम्पदं दुज्जोधनभर्त्सिदेण दोगेण
मुत्तो वारणवाणो तुह उत्तस्म समुपचलितो [२] ।

विद्याधरः । [सम्यगवलोक्य] प्रयुक्तं वैनायकमस्त्रम्
पश्य पश्य ।

मिन्दूराकृण्मौलिभिः स्वदशनप्रोतास्वदश्रेणिभि-

लीलीदस्तकरायमारुतभरप्रोद्भूततारागणैः ।

पादाघातचलत्कुलक्षितिधरैः मंकीर्णमालच्छते

हैरम्बास्त्रविनिःस्ततैर्मदमुखैः स्तम्बैरमैरम्बरम् [३] ॥

इन्द्रः । ततस्ततः

विद्याधरः । पार्थेन मिंहास्त्रं प्रयुक्तम् । पश्य पश्य ।

[१] सृष्ट्यापकण्ठसदृशः अत्यन्तोर्द्धगताः । कुलगुरोः द्रोणस्य
सारथेः उत्तरस्य च सन्तोषं जनयन्ति ।

[२] एष साम्प्रतं दुर्योधनभर्त्सितेन द्रोणेन मुत्तो वारणवाणः
तव पुत्रस्य समुपचलितः । स०

[३] लीलया उदस्तस्य उत्क्षिप्तस्य करायस्य मारुतभरेण पवना-
तिशयेन प्रोद्भूताः प्रोत्क्षिप्ताः स्थानात्चालितास्तारागणाः यैः । कुल-
क्षितिधराः कुलपर्वताः । हैरम्बा देवतास्य हैरम्बम् गायपत्यम् ।

दंष्ट्राज्योतिःखचितगगनैः केसराटोपभीमैः

रुक्माङ्गलैः [१] क्षितिधरगुहामञ्चरद्धीरनादैः ।

मिंहैरन्तर्नखरशिखरात् स्वातकुम्भस्थलासृग्

धारास्वादव्यमनविश्रुतैः कापि नीता गजेन्द्राः ।

इन्द्रः । स्वल्पात्रशिष्टस्तर्हि जयः ।

विद्याधरः । देव नैव निरवशिष्टश्च ।

हत्वा शान्तनुजन्दनस्य तुरगान् सूतं कुरूणां गुरोः

कर्णस्यापि रथं विदार्य कणशः हत्वा विमञ्जं हपम् ।

क्वित्वा द्रोणसुतस्य कार्मुकनतां विद्राव्य चान्यद्दलं

त्वत्पत्नो भयविदन्त् कुरुपतेः पन्थानमन्वेत्ययम् ॥

प्रतीहारी । अत्राहिदं दृज्जोधनः स [२] ।

विद्याधरः । नैव

विमुखे निपतति शस्त्रं संक्रन्दननन्दनस्य न हि जातु ।

मस्मिमयमुकुटनिपातात् कोपाग्निस्तस्य कोपितः किञ्चित् ॥

[नेपथ्ये]

भो भो राधेयमित्र !

[१] उक्ताङ्गलैः उत्क्षिप्तलाङ्गलैः धीरनादैः गभीरशब्दैः ।

[२] अत्राहितं दूर्याधनस्य । स०

राजात्मजापरिभवक्षुभितः [१] प्रतिज्ञा-
 मार्यस्तवोरुदलने यदि नाकरिष्यत् ।
 नूनं स्फुरन्सुकुटपाटनपाटनेन
 तीक्ष्णः शरस्तव शिरोऽप्यहरिष्यदेव ॥

प्रतीहारी । देव सुदं तुह उन्तस्म वञ्चणं [२] ।

इन्द्रः । [सविस्मयम्]

देवानुकूल्ये किं नाम न शिवाय प्रकल्पते ।

क्रुद्धभीमप्रतिज्ञापि ररक्ष कुरुभूपतिम् ॥

विद्याधरः । देव ! दुर्योधनसुकुटपाटनक्षुभितैः कर्णपु-
 रस्मरैः कुरुभिः समन्ततो वेष्टितोऽर्जुनः ।

इन्द्रः । [सशङ्कम्] ततस्ततः ।

विद्याधरः । देव त्वत्पुत्रेण प्रस्वापनास्त्रं प्रयुक्तम् ।

आमीलितेक्षणयुगं प्रथमं प्रसर्पन्--

निश्वासवातभरपूरितकण्ठघोषम् ।

गण्डस्थलानिहितकार्मुककोटि सुप्तं

संलक्ष्यते कुरुबलं मृतकल्पमेतत् ॥

[१] राजात्मजा द्रौपदी तस्याः परिभवेन सभायां वेश्याम्बरा
 कर्षणेन क्षुभितः संकोपितः । आर्यः ज्येष्ठ भीम इत्यर्थः ।

[२] देव ! श्रुतं तव पुत्रस्य वचनम् । स०

इन्द्रः । आयोधनश्रान्तानामुचितमेतत् । ततस्ततः ।
विद्याधरः । एकं शान्तनवं हित्वा सर्वे विवसनाः कृताः ।

प्रमृज्य लोचने पश्चात् प्रबुद्धाश्च पलायिताः ॥
अपि च । निर्जित्य कौरवबलान्यथ वल्लवेभ्यो
गास्ताः समर्थं मुदितैरभिनन्दितस्त्रैः ।
प्रत्यङ्गतः पुरजनैरथ धूलिजाल—
व्यालोलमक्कनयनैरयमेति पार्थः ॥

इन्द्रः । [आलोक्य] यद्द्रष्टव्यं तद्द्रष्टुम् ।

[ततः प्रविशति रथारूढो नायकः सूतश्च]
नायकः । सूतं विलोक्य कुमार ।

न तथा मोदते चित्तं जित्वा कुरुपतिं रणे ।
यथाऽक्षतशरीरेण त्वया मत्स्येन्द्रनन्दन ! ॥

सूतः । त्वयि रक्षितरि किं दुर्लभम्

इन्द्रः । [सरभसम्] दृष्टद्रष्टव्योऽस्यहम् ।

[इति निष्क्रान्तः]

नायकः । [सतोषम्] सूत ।

दुःशामनो यदकरोत् कुरुमन्निधाने
पञ्चालराजतनयां प्रसहन् विवस्त्राम् ।

तस्मान्प्रतं प्रतिहृतं हरता मयात्र

निद्राणकौरववल्गव्य रणेऽंशुकानि ॥

सूतः । मर्दमेतत्प्रतिहृतम् तावच्च ।

संग्राममरणं नाम क्षतदुःखं सुखोत्तरम् ।

आजन्म हृदये शल्यं मानभङ्गो हि मानिनाम् ॥

नायकः । [परोऽवलोक्य] अये सोपकरणानुज आर्य्य, आ-
र्य्यश्च विराट इत एवागच्छति ।

[ततः प्रविशन्ति यथानिर्दिष्टा युधिष्ठिरभीमनकुल

महर्देवाः सपरिवारो विराटश्च]

युधिष्ठिरः । मन्मथराज ! पश्य पश्य ।

रथतुरगरजोभिर्धूमरश्मश्चुजानं

अमजन्कणिकाभिर्भासुराभिः परीतम् ।

अममममरकर्माक्रान्तमप्यन्य वक्त्रं

जयति विजयन्क्ष्मीमङ्गसम्पत्सुशोभम् ॥

विराटः । शोभन्ते विद्यया विप्राः, क्षत्रिया विजयश्रिया ।

श्रियोऽनुकूलदानेन, लज्जया कुलपालिकाः [१]॥

नायकः । [ससम्भ्रमम्] अये कथमार्य्यः [रघादवतीर्य्य यथो-

चितमभिवादयते]

[१] कुलपालिकाः कुलस्त्रियः ।

सव । [अभिनन्दन्ति]

एकोऽहरद्रिपुपुराणि हरः, खरादीन्
 एकस्य दण्डकवने न्यबधीत् स रामः ।
 एकोऽधुना कुरुबलानि भवानजैषीत्-
 नाश्रावि नैत्ति च पुनः पुरुषश्चतुर्थः [१] ॥

गायकः । स खन्नु युष्माकं प्रसादः ।

विराटः । [निपण्याभिमुखमवलोक्य] राजपुत्र पश्य पश्य ।

वत्सालोकप्रस्रुतापीनभाजः[२]
 मिस्रन्यः क्ष्मां क्षीरधाराच्छलेन ।
 चन्द्रालोकस्यर्द्धिनीं धेनवस्ते
 कीर्त्तिं मूर्त्तां नूनमेताः सृजन्ति ॥

[अर्जुनं सम्बोध्य]

मध्येमभं यो द्रुपादात्मजाया-
 यकर्ष केशान् धतराद्रपुत्रः ।
 निर्यात्यमेतन्मकुटं निपात्य
 निर्यातितं तस्य सुयोधनस्य ॥

[१] यत्रैको वह्नि जितवान् तादृशश्चतुर्थः एतेषां प्रागुक्तानां
 त्रयानां पूरणं न श्रुतः नापि दृष्ट इत्यर्थः ।

[२] वत्सालोकनेन तद्दर्शनेन प्रस्रुतं यदापीनम् उधः तद्भाजः ।

[तत श्रुत्वा भीमः [सामर्षम्] भो भो राजन्नैतत् प्रतिह्व
भवति किन्तु

दःशामनस्य गदया प्रविदार्य वक्षः
सद्यः कद्वणरुधिराणि ततो निपीय ।
तच्छोणिताम्बुल्ललितां सुनियम्य देव्या
वेणीं तु तत् प्रतिकरिष्यति भीम एव ॥

युधिष्ठिरः । वत्स किमसाध्यं त्वया ।

लीलोद्भून्तिकौवेरमौगन्धिकवनश्रियः ।

लीलाहतहिडिस्वस्य विक्रमं ते रुणद्धि कः ॥

भीमः । श्रुत्वा सानुनयम् । शृणोत्वार्थः न क्षमेऽहम् ।

युधिष्ठिरः । अतीतः कालः क्षमाया आमन्नश्च कालो विक्र-
मस्य । अन्मनुनयेन ।

विराटः । युधिष्ठिरं प्रति ।

अज्ञानतो नियुक्तश्च यदयोग्येषु कर्मसु ।

क्षन्तव्यं तनाहाभाग ! नाज्ञातमपराध्यति ॥

नायकः । राजन्नुपकार एवायं नापकारः ।

यदि कर्म स्वयोग्येषु त्वमस्मान्न न्ययोत्त्यथाः ।

अज्ञातवासं राजायं नाकरिष्यत् महाशुभैः ॥

विराटः । नायकं प्रति राजपुत्र !

सख्यं साप्तपदीनं यत् सोढव्यः प्रणयो मम ।

अतस्त्वामर्थये किञ्चिदुत्तरा मे क्लृषास्तु ते ॥

नायकः । यद्रोचते भवते ।

स्वयमायान्तीं गेहे लक्ष्मीं को ना [१] विमन्यते मूढः ।

दैवानुकूलता सा यदद्याचितमाप्यतेऽभीष्टम् ॥

विराटः । किन्ते भूयः प्रियमुपकरोमि ।

नायकः ।

निस्तीर्णोऽज्ञातवासोरणभुविविजिताधात्तराष्ट्राः सकर्णाः

स्त्रीरत्नं त्वत्तनूजा समजनि तनयस्याभिमन्योः कलत्रम् ।

गदवः प्रत्याहतास्ताः सुहृदपि परमस्त्वं च नः श्लाघनीयः

तव्याने नैव किञ्चित् सुचिरमवष्टशन् यन्मया प्रायमीयम् ॥

तथापीदमस्तु ।

सौजन्यामृतसिन्धवः परहितप्रारम्भवीरव्रता

वाचालाः परवर्णने निजगुणालापे च मौनव्रताः ।

आपत्स्वयविदुःप्रधैर्यनिचयाः सम्पत्स्वयुक्तेकिनो

मा भूवन् खलवक्त्रनिर्गतविषम्लानाननाः सञ्जनाः [२] ॥

[१] ना पुमान् को मूढः विमन्यते अवजानाति ।

[२] सौजन्यरूपजलस्य सिन्धव इधाघराः निजगुणालापे समुब-

अपि च । सारस्वतं स्फुरतु चेतसि सत्कवीनां

चक्षुर्भवन्तु कृतिमो गतमत्सराश्च ।

भृपाश्च सन्तु कविस्सृक्तिषु सानुरागाः

संत्यज्य मण्डलकविप्रणयानुरागम् [१] ॥

विराटः । तथास्तु इति निष्क्रान्ताः सव्व ॥

इति श्रीकाञ्चनाचार्यविरचितो धनञ्जयविजयेनाम

व्यायोगः समाप्तः ।

कथने मोनव्रताः अवागव्यापाराः । परवर्गाने वाचालाः वाग्मिनः
अनुत्सेकिनः अगर्वाः ।

[१] मण्डलकविः ग्रास्यकाव्यरचयिता तस्य प्रणयः प्रणयन्
तस्सृतिरित्यर्थः तत्रानुरागं संत्यज्य विहाय कवीणां सृक्तिषु दोष-
रहितकाव्येषु सानुरागाः सन्तु ।

इति श्रीतारानाथ तकवाचस्पति विरचितम् धनञ्जयविजय

व्याख्यानम् समाप्तम् ।

शुभमस्तु ।

